

KS. WOJCIECH DANIELSKI

PRZEDTRYDÉNCKIE KSIĘGI LITURGICZNE POCHODZENIA CZESKIEGO W BIBLIOTEKACH POLSKICH

1. Polskie zbiory ksiąg liturgicznych w bibliotekach państwowych i kościelnych, podobnie jak zbiory czechosłowackie, dotąd nie posiadają pełnego katalogu. Wzór takiego katalogu stanowi we Francji wielotomowy katalog V. Leroquais¹, a na Węgrzech katalog opublikowany przez P. Radó, częściowo w 1947, w całości ostatecznie w 1973 r.²; brak nawet dotąd ich inwentarza, jaki dla wszystkich ksiąg węgierskich sporządził w 1941 r. ten sam autor³. Rozpoczęte w 1950 r. studia J. Wojtkowskiego nad zawartością teologiczną tekstów liturgicznych polskiego średniowiecza o Najświętszej Maryi Pannie na bardzo rozległym materiale⁴, ukazały pierwszy raz obfitość tych ksiąg w zbiorach polskich. Następnie W. Schenk, w związku z badaniami nad kultem liturgicznym św. Stanisława na Śląsku⁵, zestawił tamtejsze księgi liturgiczne i rozpoczął publikację ich katalogu w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu; równoległy katalog dla Biblioteki Kapitulnej opublikował W. Urban⁶. Idące w ślad za nimi studia monograficzne nad kultami i sakramentami prowadzone na KUL, najpierw w Katedrze Historii Kościoła w Średniowieczu, a następnie w Katedrze Liturgiki, poszerzyły tę bazę źródłową tak, że można było mówić o inwentaryzacji ksiąg

¹ V. Leroquais. *Les sacramentaires et les missels manuscrits des bibliothèques publiques de France*. Vol. 1–4. Paris 1924; *Les bréviaires manuscrits des bibliothèques publiques de France*. 1–5. Paris 1934; *Les pontificaux manuscrits des bibliothèques publiques de France*. Vol. 1–4. Paris 1937; *Les psautiers manuscrits latins des bibliothèques publiques de France*. Vol. 1–3. Macon 1940–1941.

² P. Radó OSB. *Libri liturgici bibliothecarum Hungariae*. T. 1: *Libri liturgici manuscripti ad missam pertinentes*. Budapestini 1947; *Libri liturgici manuscripti Bibliothecarum Hungarie et limitropharum regionum, quos recensuit D. Polycarpus Radó OSB*. Budapest 1973.

³ Tenże. *Index codicum manu scriptorum liturgicorum Regni Hungariae*. Budapest 1941.

⁴ J. Wojtkowski. *Wiara w Niepokalane Poczęcie NMP w świetle średniowiecznych zabytków liturgicznych. Studium historyczno-dogmatyczne*. Lublin 1958 (wykaz źródeł: rękopisy s. 5–12).

⁵ W. Schenk. *Kult liturgiczny św. Stanisława Biskupa na Śląsku w świetle średniowiecznych rękopisów liturgicznych. Studium historyczno-liturgiczne*. Lublin 1959.

⁶ Tenże: *Rękopisy liturgiczne dawnej Biblioteki Miejskiej we Wrocławiu (XIII–XV w.)* RTK 6:1959 z. 3 s. 77–98; tenże: *Rękopisy liturgiczne od XIII do XV w. w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu*. ABMK 2:1961 z. 1–2 s. 185–206; 6:1963 s. 191–209; W. Urban. *Rękopisy liturgiczne Biblioteki Kapitulnej we Wrocławiu*. ABMK 6:1963 s. 155–190.

liturgicznych w bibliotekach polskich⁷. Wyniki tej inwentaryzacji dotąd nie opublikowane pozwoliły na przedstawienie sumarycznego obrazu tego zasobu w komunikacie w ramach Międzynarodowego Kolokwium Historii Porównawczej Kościołów w Warszawie 27–29 X 1971⁸. Ogólną liczbę zabytków liturgicznych w Polsce określono tam na 840 kodeksów rękopiśmiennych sprzed reformy trydenckiej, podając ich zestawienie cyfrowe według zawartości liturgicznej (tytułów), przynależności do diecezji lub zakonu oraz wieku powstania. W dużej liczbie kodeksów przynależność i wiek zostały rozpoznane (niekiedy jeszcze nie ostatecznie) w oparciu o kryteria ustalone analogicznie do V. Leroquais i P. Radó.

Dzięki temu z zasobu rękopisów liturgicznych w Polsce wyodrębnionych zostało 21 kodeksów pochodzenia czeskiego i morawskiego, tj. przynależnych do liturgii diecezjalnej Pragi i Ołomuńca, lub do liturgii zakonnych na tym terytorium. Stanowią one niezbędne źródło do badań porównawczych w celu ostatecznego ustalenia przynależności poszczególnych kodeksów, jeszcze bardziej zaś dla syntetycznego opracowania dziejów liturgii poszczególnych diecezji, jakiego przykład dały ostatnio studia H. Reifenberga nad diecezjalną liturgią w Moguncji⁹.

2. Rozpoznanie umożliwiły drukowane księgi liturgiczne Pragi i Ołomuńca, z których kalendarze opublikował H. Grotfend¹⁰. Niektóre ich wydania znajdują się w zbiorach polskich, co wykazała inwentaryzacja prowadzona dla sporządzenia Centralnego Katalogu Starych Druków w Polsce przez Bibliotekę Narodową w Warszawie, i opublikowana już częściowo jako centralny katalog inkunabułów¹¹. Dla diecezji praskiej są to wydania:

Missale Pragense. Bamberg (Jo. Sensenschmitt et Henr. Petzensteiner) 1489, 2° (HCR 11263, WB 796, GO 222, IBP 3781), egz.: BOssol XV. 502; mikrofilm BN 3779;

Missale Pragense. Nürnberg, Ge. Stuchs, 20 II 1498, 2° (R 631, WB 799, KW r 1934, IBP 3782), egz.: BUWr XV.F. 252 (def.); mikrofilm BN 3780;

⁷ Por. wykaz źródeł w: W. Danielski. *Kult św. Wojciecha na ziemiach polskich w świetle przedtrydenckich ksiąg liturgicznych. Studium historyczno-liturgiczne*. Lublin 1967 (mps BKUL); wcześniej: tenże. *Przedtrydenckie księgi liturgiczne diecezji polskich jako źródła do dziejów kultu św. Wojciecha. Studium źródłoznawczo-liturgiczne*. Lublin 1959 (mps BKUL). Równoległe podjęta przez Instytut Muzykologii UW inwentaryzacja średniowiecznych ksiąg muzycznych w Polsce została przerwana po wydaniu I tomu w 1958 r. wskutek śmierci K. Biegańskiego, a następnie samego ks. H. Feichta.

⁸ M. Rechowicz, W. Danielski. *Manuscrits liturgiques en Pologne avant le Concile de Trente. Essai d'interprétation chronologique et géographique*. W: *Miscellanea Historiae Ecclesiasticae. V Colloque de Varsovie 27–29 Octobre 1971 sur la cartographie et l'histoire socio-religieuse de l'Europe jusqu'à la fin du XVIIe siècle*. Louvain 1974 s. 297–304.

⁹ H. Reifenberg. *Messe und Missalien im Bistum Mainz seit dem Zeitalter der Gotik*. Münster 1960; tenże. *Stundengebet und Breviere im Bistum Mainz seit der romanischen Epoche*. Münster 1964.

¹⁰ *Zeitrechnung des Deutschen Mittelalters und der Neuzeit*. Bd. 1–2. Hannover 1891–98.

¹¹ *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur. Inkunabuły w bibliotekach polskich. Centralny katalog*. Pod red. A. Kaweckiej-Gryczowej. T. 1–2. Wrocław 1970. Materiały przygotowywane do dalszych części katalogu zostały mi łaskawie udostępnione, za co na tym miejscu dziękuję.

Missale Pragense. Nürnberg, Ge. Stuchs, 30 IV 1503, 2° (WB 800),

egz.: BOssol XVI. F. 13565; mikrofilm BN 13565;

Missale Pragense (Nürnberg, Ge. Stuchs) 8 VIII 1508, 2° (WB 802),

egz.: 1. BKapWr Lic. F. 637 (96 n); 2. BJ inc. F. 637;

Breviarium Pragense. Pars hiemalis. Nürnberg, Ge. Stuchs, 1509, 8° (BohBr 2597),

egz.: BKapWr VIII 329.0;

Obsequiale seu Benedictionale ecclesie Pragensis. Nürnberg, Ge. Stuchs, 16 IV 1496,

4° mai. (H 13924, Boh. Lit. Bibl. 1050, IBP 4031), egz.: 1. Bibl. Sem., Nysa, inc. 52;

2. Kielce, Erber (def.);

Obsequiale sive Benedictionale secundum ritum metropolitanae Pragensis ecclesiae.

Praga, Mich. Peterle, 1585, 4° mai., egz.: Bibl. Sem., Nysa, b. sygn.;

Dla Ołomuńca są to:

Missale Olomucense. Nürnberg, Ge. Stuchs, 30 III 1499, 2° (HC 11338, WB 689,

IBP 3780), egz.: 1, 2. Bibl. Sem. Nysa, inc. 145, 146;

Breviarium Olomucense. Strassburg, Jo. Grüninger, 21 X 1499, 8° (GW 541/5, KWr

670, IBP 1284), egz. war. A.: 1. BUWr XV. Qu. 39 (w 1611 r. był własnością Fr.

Cremera, potem Krystyna Neubera, kanonika w Brnie, potem cystersów w Lubiążu); 2. BKapWr VIII. 57.O. (def.);

Agenda Olomucensis. Nürnberg, Ge. Stuchs, 23 XI 1498, 4° (GW 471, KWr 18,

IBP 65), egz.: 1. BUWr XV. Qu. 365 (def.), mikrofilm BN 6093; 2. BCysMog, inc. 1.

Agenda secundum ritum ecclesiae cathedralis Olomucensis. Cracoviae, Off. Lazari,

pars I—II, 1585/6, 2° (Estr. XII 72, W 2765, DRK 1, BO 23), egz.: 1. BOssol XVI.

F. 4357; 2. BJ cim. 8086; 3. MNKrCzart 2387. II;

4. BRacz IV. H. a. 19; 5. Poznań, Bibl. Tow. Przyjaciół Nauk 3293⁶; 6. BUWr

b. sygn. (pars I); 7. BSemWwa K. 34. 1. (pars II); 8. BKUL XVI 422 (pars II, w 1641

własn. kościoła w Haberswerdt); 9. Szczyrzyc, Cystersi, b. sygn.

Nie tylko zaś dla porównań z liturgią diecezji węgierskich (także obowiązującą na ziemiach słowackich) swoistym zabytkiem jest egzemplarz wydania:

Missale Strigoniense. Nürnberg, Ge. Stuchs pro Theob. Feger, 25 VIII 1498, 8°

(C 4239, WB 1497, IBP 3783), egz.: BDomKr I. 139, dawniej w kolegiacie w Raci-

borzu — w którym dopisano po czesku teksty *Introductio mulieris post partum*, *Ad baptismum*, *Benedicto fontis*, kanon i prefacje z nutami oraz pewną liczbę kolekt.

3. Z okresu przed rozpoczęciem produkcji własnych ksiąg liturgicznych rękopiśmiennych dla Polski pochodzą 3 zabytki sprowadzone z Czech. Są to: gnieźnieńskie *Evangelistarium*, czyli perykopy ewangeliczne (rps BKapGn 1 a) zwane od XIX w. *Mszalem św. Wojciecha*, powstałe w opactwie Břevnov ok. 1085/90 r.¹², dalej — z ka-

¹² Opisy: J. Kohte. *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Posen*. Bd. 6 Berlin 1897 s. 97–101; S. Sawicka. *Les principaux manuscrits à peintures de la Bibliothèque Nationale de Varsovie, du Château Royal et des bibliothèques: des Zamoyski à Varsovie, du Séminaire de Plock et du Chapitre de Gniezno*. „Bulletin de la Société Française de Reproduction de Manuscrits à Peintures” 19:1938 nr 35 s. 256–280, tabl. XXXVIII–XLIIIa; też: *Ewangeliarz gnieźnieński*. SSS I 464–465 (bibliografia).

tedry płockiej *Evangeliarium* (rps MNKrCzart 1207), zwane *Złotym Kodeksem Pułtuskim*, zawierające Ewangelie do Łk 22, 54, a więc zdefektowane i pozbawione koniecznego do liturgii *Capitulare Evangeliorum* — również pochodzące przypuszczalnie z Brevnova, w każdym razie charakterystyczne dla malarstwa szkoły praskiej końca XI w.¹³; trzecim jest *Caeremoniale et Pontificale episcoporum* z XIV w. zachowane w katedrze krakowskiej, pochodzące naszym zdaniem z Ołomuńca (rps BKapKr 11, mikrofilm BN 11792). Ten ostatni zabytek nie posiada dotąd opracowania¹⁴; na jego przynależność do Pragi wskazywałyby imiona świętych w litanii (św. św. Wit, Wojciech, Waclaw, Benedykt z braćmi, Prokop i Ludmiła), ale na k. 140 wzmianka: „de domo S. Wenczelai [...] ad eundem titulum” wskazuje na katedrę ołomuniecką, zwłaszcza że na k. 136 napisano: „Ordo qualiter in Hierosolimitana ecclesia et in nostra [...] Henricus Dei gracia sancte Olomucensis ecclesie minister [...]”. Choć mógłby to być bp Henryk (Hinko) Berka 1326—1333 r. (Eubel I 376), to jednak wzmianka o Jerozolimie wskazywałaby na bpa Henryka Zdika (1126—1150), norbertanina, który w 1137 r. był w Palestynie (LThk V 203). Pontyfikał ten byłby zatem XIV-wiecznym odpisem wcześniejszego.

4. Wśród ksiąg liturgicznych sprowadzanych z Czech i Moraw do Polski znalazły się także kodeksy powstałe w XIV i XV w. Obecna ich liczba wynosi 18 rękopisów. Wśród nich jednak znajdują się kodeksy, do 1945 r. przechowywane na ziemi kłodzkiej, a więc w ramach arcybiskupstwa praskiego. Dlatego najczęściej kodeksów z tej grupy posiadają obecnie biblioteki Wrocławia, mianowicie Biblioteka Uniwersytecka, Kapitulna i Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, razem 8 rękopisów.

BUWr I F 443 — *Breviarium Pragense* z ok. 1400 r., przed 1810 r. było własnością kolegiaty w Głogowie. Rozpoznanie tego kodeksu było możliwe dzięki rubrykom wskazującym na katedrę praską za czasów abpa Wolframa (1396–1402).

Opis: W. Schenk. *Rękopisy liturgiczne od XIII do XV w. w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu*. ABMK 6: 1963 s. 200.

BUWr I Oct 72 — *Breviarium (Pragense)* z 2. poł. XV w., przed 1810 r. było własnością karmelitów w Kożuchowie (Freystadt).

Rozpoznanie i opis nie opublikowany udostępnił ks. W. Schenk.

BUWr Rb.s. — *Missale Pragense* z 1. poł. XV w. z katedry praskiej, należało do zbioru Rehdigera w dawnej Bibliotece Miejskiej we Wrocławiu. Na wiek wskazuje brak święta Przemienienia Pańskiego (1456 r.), na pochodzenie — szczegółowe rubryki o procesjach w Dni Krzyżowe (k. 134) do kościołów św. Jerzego, Cruciferorum s. Marie in Pedepontis i do Břevnova, w dzień św. Marka (k. 237) do Strahova, w dzień Dedykacji Kościoła Praskiego do grobu św. Wojciecha; typowo praskie są też daty i teksty obchodów św. Wojciecha (W. Danielski). Kanon umieszczony przed uroczy-

¹³ Kohte, jw., s. 97–98; F. Lehner. *Česka škola malirská XI věku, Korunovacni evangelistar krále Vratislava*. Praha 1902; W. Semkowicz. *Paleografia łacińska*. Kraków 1951 s. 99–102, 132, 310, 540; W. Schenk. *Z dziejów liturgii w Polsce*. Tysiąclecie I 145.

¹⁴ Por. krótka wzmianka w: I. Polkowski. *Katalog rękopisów kapitulnych katedry krakowskiej*. ALO 3:1884 s. 32.

stością Trójcy Świętej, jak w skryptoriach śląskich (w Krakowie i Pradze zwykle przed Niedzielą Zmartwychwstania).

BUWr B. 1714 — *Graduale magnum (Pragense)* z końca XV w., w 1847 r. należało do kościoła Św. Bernardyna we Wrocławiu. Iluminacje nie są zaliczane do śląskich, sekwencja zaś na św. Stanisława i Waclawa wspólna: *Letabundus psallat mundus* — typowo czeska. W. Schenk¹⁵ i H. Kowalewicz¹⁶ uważają kodeks za praski.

Opis: W. Schenk, *Rękopisy dawnej Biblioteki Miejskiej*, s. 97.

BUWr 1050/48 — *Breviarium Pragense* z 1. poł. XIV w., do 1945 r. własność Biblioteki Gimnazjum w Kłodzku. Wiek ustalono przy katalogowaniu w BJ w Krakowie przed 1948 r., m.in. na podstawie braku święta św. Tomasza z Akwinu (1323 r.). Kodeks nazywany jest w rubryce *Breviarium ad usum dioecesis Pragensis*, a modlitwa na k. 47 wymienia św. św. Wita, Waclawa, Wojciecha, Ludmiłę, Prokopa i Benedykta z braćmi, modlitwa na k. 207 mówi o jakiejś kongregacji.

Opis nie opublikowany udostępnił ks. W. Schenk.

BKapWr 518 — *Missale (Pragense)* z XV w., było do 1949 r. własnością kościoła w Międzylesiu na ziemi kłodzkiej. Pochodzenie z Czech przyjmują W. Urban i W. Schenk. Wskazują na to obchody św. Wita, dwa święta św. Waclawa, św. św. Ludmiły, Prokopa, Pięciu Braci. Dopisane jednak modlitwy o św. Stanisławie, św. Jadwidze oraz o św. Wojciechu (typowo śląskie) mogą wskazywać na przystosowanie do wrocławskiej tradycji diecezjalnej.

Opis: W. Urban, s. 175–176.

BKapWr 47n — *Missale Olomucense* z 1. poł. XIV w., było własnością kolegiaty Św. Jakuba w Nysie, dlatego uważane dotąd za wrocławski. Jednak charakterystyczne są w nim: brak obchodów św. Jadwigi, Translacji św. Wojciecha i Translacji św. Stanisława. Znajdują się natomiast czeskie obchody św. Waclawa z oktawą, Translacji św. Waclawa i Translacji św. Ludmiły. Na Ołomuniec wskazuje nazwa obchodu św. Pięciu Braci (12 XI): *s. Christini cum Fratribus* (św. Krystyn jest z racji relikwii patronem katedry ołomunieckiej).

Opis: W. Urban, s. 182.

BOssol 12025/IV — *Antiphonarium Carmelitarum* (pars 1), wykonane przez brata Leona w Pradze na polecenie przeora Hartmana z Tachova, sprowadzone do Krakowa na Piasek i w 1743 r. uzupełnione z polecenia przeora Bonawentury Kiełkowicza; w XIX w. pozostały w Krakowie tylko części 2 i 3, wykonane równocześnie.

5. W Krakowie znajduje się aktualnie 6 kodeksów liturgicznych pochodzenia czeskiego z XIV i XV w., mianowicie w Bibliotece Kapitulnej katedry na Wawelu¹⁷,

¹⁵ *Kult liturgiczny św. Stanisława* s. 61.

¹⁶ Kowalewicz PTS. T2 177–178.

¹⁷ Już po przygotowaniu artykułu do druku doszedł jeszcze jeden rękopis czeskiego pochodzenia, znajdujący się w Bibliotece Kapitulnej na Wawelu, dotychczas nie uwzględniony w katalogu Polkowskiego ani w literaturze; jest to brewiarz benedyktynów z Opatovic z XIV w. Szczegółowy opis B. Miodońska: *Opatovický Breviř, neznámý český rukopis 14 století*. „Umění. Časopis Ustavu pro Teorii a Dějiny Umění” 16:1968 s. 213–254.

w Bibliotece Jagiellońskiej oraz w Bibliotece Karmelitów na Piasku, oprócz wcześniejszych już wymienionych: *Ewangeliarza Pultuskiego* w Zbiorach Czartoryskich i *Pontyfikału* w Bibliotece Kapitulnej.

BKapKr 10 — *Missale Pragense* z XV w. Jest to fragment liczący jedynie 57 kart (foliowanych XLIX–CLVI). Pochodzi z Pragi, gdyż zawiera teksty na oktawy św. św. Zygmunta, Wita, Prokopa, Idziego, Ludmiły, zaznacza dwukrotny obchód św. Ludmiły, a na 25 VIII obchód Translacji św. św. Wojciecha, Gaudentego i Pięciu Braci (sic!) z formularzem *Gaudeamus* i sekwencją *O beata beatorum*. Nie zawiera śladów przystosowania do liturgii katedralnej krakowskiej; albo więc nie był tam używany, albo przybył już w okresie potrydenckim.

Opisu dotąd brak, księgę wymienia jedynie katalog Polkowskiego, jw. s. 29. Mikrofilm BN 11786.

BKapKr 26 — *Breviarium Cracoviense cum calendario Pragensi* — z pocz. 2 poł. XIV w. *Kalendarz* podaje typowo praskie święta, jak *Allatio reliquiarum* (8 I), Translacja św. Wojciecha (25 VIII).

Opublikowany jako „pochodzący z Czech” w.: *Chronologia polska*. wyd. B. Włodarski. Warszawa 1958 s. 145–155. Zawartość *Brewiarza* jest jednak krakowska, np. sufragia o św. św. Wacławie, Stanisławie i Wojciechu, teksty oficjum o św. Wojciechu. W 1394 r. wpisano notę o śmierci dziekana krakowskiego Nawoja z Tenczyzna, tą samą ręką dopisywano w kalendarzu: św. św. Cyryla i Metodego, Translację św. Jadwigi, św. Piotra męcz., św. Zygmunta, później św. Bernardyna (1459 r.). Tak więc *Brewiarz* używano co najmniej do pocz. 2 poł. XV w.

Opis (bez rozpoznania): I. Polkowski, jw. s. 41, mikrofilm BN 21484¹⁸.

BJ 1462 — *Missale Pragense* z końca XIV w., iluminowane, w 1499 r. było własnością ołtarza św. Cecylii w kościele św. Jakuba (?), w 1510 r. ofiarowane kartuzom *in Campo Regio*, w 1587 r. oprawione dla Jana Ponętowskiego, opata (norbertanów) w Hradisku (*abbas Gradicensis*). Na pochodzenie praskie wskazują teksty liturgiczne o św. Wojciechu oraz obchód jego Translacji 25 VIII, nadto niska ranga obchodu św. Stanisława wyklucza przynależność księgi do Polski, ale może ona pochodzić z Ołomuńca.

Opis bez rozpoznania: Wł. Wisłocki, *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Cz. 1–2 Kraków 1877–1881 — Cz. 1 s. 360¹⁹.

BKarmKr b.s. — Część 2 i 3 *Antiphonarium Carmelitarum* Hartmana z Tachova, którego cz. 1 znajduje się w Ossolineum.

Opis: F. Kopera, L. Lepszy. *Iluminowane rękopisy księgozbiorów oo. Dominikanów i oo. Karmelitów w Krakowie*. Kraków 1926 s. 47–69.

BKarmKr 120 — *Antiphonarium Carmelitarum, pars aestiva*, z XV w. Nie jest pewne

¹⁸ Rozpoznanie wraz z zestawieniem dotąd ustalonych kryteriów: Danielski, *Przedtrydenckie księgi liturgiczne* s. 66–67.

¹⁹ Iluminacje tego mszału opisała Z. Ameisenowa. *Rękopisy i pierwodruki iluminowane Biblioteki Jagiellońskiej* Wrocław 1958, s. 88–89. O J. Ponętowskim i jego księgozbiórze zob.: *Historia Biblioteki Jagiellońskiej*. Pod red. I. Zarębskiego. T. 1. Kraków 1966 s. 159–164.

przybycie tego kodeksu z Pragi. Zawiera charakterystyczny dla karmelitów (od 1342 r.) obchód de Sororibus BMV (25 V) nie zawiera św. Wojciecha ani św. Stanisława.

Opis: F. Kopera, L. Lepszy, s. 69–70.

6. Pozostałe 4 kodeksy znajdują się w Bibliotece Kapitulnej (obecnie włączonej do Archiwum Archidiecezjalnego) w Gnieźnie, w Bibliotece Seminarium Duchownego w Kielcach i w Bibliotece Kórnickiej Polskiej Akademii Nauk w Kórniku k. Poznania.

BKapGn 153 — *Missale Pragense* z 2. poł XV w., zakupione przez dziekana gnieźnieńskiego Jana syna Budkona dla kościoła Wszystkich Świętych w Gnieźnie. W XVII w. było w ręku Józefa Szymańskiego (?), w 1778 r. wykupione od nieświadomego jego wartości człowieka przez Franciszka Cybulskiego, franciszkanina z Warszawy. Na wiek wskazuje zamieszczenie święta Przemienienia Pańskiego (Rzym 1457, Kraków 1459). Kanon umieszczony, jak w Krakowie i Pradze, przed Zmartwychwstaniem Pańskim. Kalendarz (brak kwietnia i maja) wskazuje na Pragę, gdyż notuje jako *festi fori* obydwie obchody św. Wita i obydwie św. Ludmiły, także św. Cyryla i Metodego, św. Prokopa, św. Wacława (*ducis Bohemiae*) z oktawą, jego Translację, oraz podaje formularz o Translacji św. Wojciecha i Pięciu Braci na 25 VIII. W praskiej sekwencji o św. Wojciechu *Hodierne lux diei* poprawiono później (w Gnieźnie?) *plebs Bohema na Polona, a Praga na Gnesna*²⁰. Cały formularz na 23 IV jest również praski. Innym śladem adaptacji w Polsce jest dopisanie w kalendarzu święta Translacji św. Wojciecha pod 20 X.

Opis bez rozpoznania: T. Trzciniński. *Katalog rękopisów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie aż do początku wieku XVI*. Poznań 1910 s. 63–64. Mikrofilm BN 20266.

BSemKi 2 — *Missale speciale Olomucense* z 1454 r. Na k. 114 v nota. „Deo gratias. Explicit speciale missarum scriptum in Hnogenicz (?) Anno Dni M. CCCC. L IIII° per me Michaelem natum de Bytesz (?) plebanum ibidem ecclesie beate et gloriosissime Marie Virginis legitimum. Laus tibi Domine”. Wśród formularzy o świętych znajdujemy teksty na Translację św. Wacława, święta św. św. Wojciecha, Wita i Towarzyszy, Prokopa, Ludmiły, Wacława, Translację św. Ludmiły i święto św. Pięciu Braci; w modlitwie *A cunctis* są wymienieni św. św. Wacław, Wit, Wojciech, Krystyn z Braćmi, w *prosarium* znajdują się sekwencje o św. Ludmile i św. Wacławie Natomiast o św. Florianie i Stanisławie podano tylko modlitwy mszalne. Później zostały dopisane, przed *proprium sanctorum*, formularze o Nawiedzeniu NMP z sekwencją i o Translacji św. Stanisława z 2 sekwencjami. Pismem z końca XVI w zamieszczono dodatkowe teksty na dzień św. Franciszka (franciszkańskie), a na końcowej karcie formularz o św. Sebastianie.

Opis nie opublikowany — sporządził w 1965 r W. Danielski, proponując sygnaturę wg kolejności chronologicznej kodeksów

²⁰ Por. ostrożny sąd co do czeskiego pochodzenia sekwencji. Kowalewicz, PTS 165–167, ostentycznie za Pragę raczej opowiada się W. Danielski. *Sekwencje mszalne ku czci św. Wojciecha jako utwory liturgiczne i hagiograficzne* RTK 16:1969 z. 4 s. 8–10.

BKórn 26 — *Breviarium (Pragense)* z XIV w. Jest to fragment posiadający tylko 161 kart. Zawiera on kalendarz, psalterz, kantyki, hymny, oficja *de communi*, kapitula tylko do niedziel wielkiego postu. Wiek określił J. Zathey według pisma, ale wśród święt mimo braku św. Ludwika (1297 r.) i św. Tomasza (1323 r.) jest już Nawiedzenie NMP (1389 r.). W kalendarzu są święta typowe dla Pragi obchodzone jako *festas fori*: Translacja św. Waclawa oraz święta św. św. Wita i Modesta, Prokopa, obydwu obchody św. Ludmiły, święto św. Waclawa — tak, iż J. Zathey uważa, że najwięcej jest tu święt diecezji praskiej, choć za śladami oddziaływania kalendarza wrocławskiego i gnieźnieńskiego; przesądza jednak oktawa św. Waclawa, nazwa święta z 12 XI *Benedicti et sociorum martyrum in Bohemia* i publiczny obchód święt podanych wyżej. Opis: J. Zathey. *Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Kórnickiej*. Wrocław 1963 s. 55–73 (wykaz zawartości szczegółowy).

BKórn 32 — *Horae cum Litanis Olomucenses* z 2 poł XV w., 11 kart zawierających jedynie psalmy pokutne, litanie z wersetami i kolektami ogólnymi oraz prolog św. Jana (według J. Zatheya brak istotnej części mianowicie *Horae de Beata*). W XVIII w. rękopis był własnością cystersów w Szczyrzycu, a od 1872 r. znajduje się w Kórniku. Zdaniem J. Zatheya powstał w Polsce, zapewne z przeznaczeniem dla Szczyrzycy. Jednakże imiona święt w litanii wskazują na Ołomuniec, bowiem kolejno są wymienieni: św. św. Wit, Waclaw, Zygmunt, Wojciech, Jerzy, Longin, Stanisław, Florian, Fabian, Sebastian, Maurycy z Towarzyszami i — co właśnie najbardziej charakterystyczne — św. Krystyn z Braćmi, a wśród wyznawców: św. św. Cyryl, Metody, Prokop, Benedykt, Idzi, Marcin, Mikołaj, Dominik, Leonard i Franciszek. Spośród niewiast, po najpopularniejszych, umieszczone są imiona św. św. Korduli, Ludmiły, Klary, Anny, Elżbiety, Jadwigi, i na końcu Urszuli z Towarzyszkami; brak więc święt typowo cysterskich, a święci czescy wyprzedzają polskich. Opis: Z a t h e y, jw. s. 103–104.

7. W sumie więc na 21 rękopisów, jakie zbiory polskie posiadają z Czech, znajdują się 2 ewangeliarze z XI w. i 1 pontyfikał z XIV w.; tradycję liturgiczną Pragi reprezentuje 5 mszałów, 1 graduał, 4 brewiarze i 1 kalendarz (w brewiarzu krakowskim); tradycję Ołomuńca zaś 2 mszały i 1 litanie w modlitewniku; tradycję karmelitańską z Pragi — 4 antyfonarze. Kryteria rozpoznania stanowiły przede wszystkim dane kalendarza, mianowicie charakterystyczne obchody patronów, oraz ustalone już jako charakterystyczne teksty liturgiczne o św. Wojciechu. Odrębność tradycji liturgicznej Pragi sygnalizują także inne studia monograficzne. Otwarty problem dla badań stanowi przyczyna zauważonej penetracji tych typowo praskich tekstów do liturgii diecezjalnej Krakowa w ostatniej ćwierci XV w., mniej więcej w czasie panowania Władysława Jagiellończyka w Pradze. Teksty te usunięto z chwilą wydania ksiąg liturgicznych dla Krakowa, przez bpa Jana Konarskiego w pierwszym dziesiątku XVI w., choć były już upowszechnione w krakowskich pierwodrukach liturgicznych. Fenomen ten jest tym bardziej zastanawiający, że liturgia diecezjalna Wrocławia, włączonego do korony Luksemburczyków, zachowywała swoje teksty łączące ją z metropolią w Gnieźnie z wyjątkiem samej daty obchodu Translacji św. Wojciecha, zresztą

przesuniętej na 26 VIII z racji równoczesnego miejscowego obchodu Translacji św. Jadwigi.

Odrębny problem badań stanowiłoby odbicie tradycji liturgicznych praskich na zawartość ksiąg liturgicznych zakonów przybyłych z Czech do Polski, mianowicie krakowskich karmelitów na Piasku i kanoników regularnych na Kazimierzu. Mało znany, jedyny mszał tychże kanoników regularnych krakowskich, zachowany jako *Mszał z Kraśnika* z XIV/XV i XV/XVI w. w Bibliotece Seminarium w Lublinie (sygn. 1), pełen wpływów liturgii praskiej, doczekał się ostatnio monografii²¹.

Związki w dziedzinie liturgii diecezji i zakonów polskich z zagranicą dadzą się odnieść przede wszystkim do Pragi i Ołomuńca. Węgierskie bowiem wpływy wykazują jedynie wcześniejsze księgi częstochowskie paulinów i wyjątkowo jeden *Mszał gnieźnieński* (rps BKapGn 150). W każdym razie warte podjęcia są dalsze badania tych związków, zwłaszcza wspólnych różnic liturgii przedtrydenckiej Polski, Czech i Węgier w stosunku do liturgii Rzymu i np. diecezji bawarskich.

²¹ M. Bochyński. *Zasób sekwencji Mszału z Kraśnika z przelomu XIV/XV i XV/XVI w. Studium źródłoznawczo-liturgiczne* Lublin 1973 (mps BKUL). Wymagałby jeszcze szczegółowego badania rps Biblioteki Seminarium we Włocławku nr 121, *Breviarium* sprzed 1489 (S. Chodyński. *Biblioteka Kapituły Włocławskiej*. Uzup. i wyd. S. Librowski. Włocławek 1949 s. 105), który może być jeszcze z XIV w., ponieważ na k. 199 dopisano jako nowe (1389 r.) święto Nawiedzenia NMP; wszystkie dopiski są późniejsze (1498 r.): litania na k. 205v. wymieniająca świętych w kolejności, jak w Pradze: św. św. Jerzy, Wit, Waclaw, Wojciech, oraz kolekta o św. Wojciechu dopisana na k. 233v. przy św. Jerzym; może to być kodeks franciszkański używany w Pradze.

THE LITURGICAL BOOKS AFTER THE CONCILE OF TRENT OF CZECH PROVENANCE IN POLISH LIBRARIES

Summary

In 1850–1971 at the Catholic University of Lublin was carried out a stock-taking of the liturgical manuscripts reserved in Polish libraries. The number of liturgical codices after the reform of Trent estimated at 840. The main problem is the time of their origin and affiliation to a particular diocese or religious order. Owing to the already known criteria it was possible to distinguish 21 handwritten codices of the Prague and dioceses. As the author is the first to compare these codices, he first of all tries to demonstrate the grounds of their previous identification (W. Schenk, J. Žathey), and in 8 cases determines their origin himself, particularly those contained in the collections of Kraków, Gniezno and Kielce. Thus, all Polish libraries contain 5 Prague and 2 Olomouc missals, 4 Prague breviaries, a gradual, a calendar and a litany, which, together with the 24 copies of printed missals and breviaries from these dioceses (11 editions) constitute rich comparative material for the studies of liturgy in Poland. E.g. an interesting problem constitute the traces of assimilation of certain elements of liturgical tradition of the Prague cathedral, contained in the books of Kraków liturgy (last quarter of 15th cent.), nonexistent in Wrocław.

The author also mentions two extant 'evangelary' codices of Břevnov (end of 11th cent.; the so-called Gniezno and Pułtusk evangelaries), a pontifical of 14th cent. and 4 antiphonaries (the only relicts of the Carmelite liturgy in Poland).